

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Psychoanalysis in a post-classical context Verslag van een symposium ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van de psychoanalyticus Niek Treurniet, op 13 april 1996 in Amsterdam

Jan Buitelaar

Ere wie ere toekomt! Dat was het motto voor het symposium dat op 13 april jongstleden als verjaarsgeschenk voor Niek Treurniet werd georganiseerd. Collega-analytici, zowel van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse als van het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap, waren in groten getale naar de mooie entourage van de Olofskapel in Amsterdam gekomen om het feest op te luisteren. Zoals de voorzitter van de Vereniging, mevrouw Duveken Engels, in haar openings-toespraakje opmerkte, was Treurniet net zo nieuwsgierig geweest naar het programma van deze dag als een jongen op zijn zevende verjaardag naar de inhoud van zijn mooi verpakte cadeau. Ook had hij niet geschroomd om via lagen en listen te achterhalen wat de anderen van plan waren.

Han Groen-Pakken pakte als eerste uit door de betekenis van Treurniet voor de psychoanalyse in Nederland te schetsen. Ze vermeldde dat zijn zeventigste verjaardag nagenoeg samenviel met het vijftienvingjarig jubileum als opleidingsanalyticus. Treurniet heeft de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse en de International Psychoanalytical Association (IPA) in vele functies gediend en doet dat nog steeds. Meer nog dan de functionaris Treurniet stond echter op 13 april de analyticus Treurniet centraal. De inhoudelijke betekenis van zijn analytische werk ligt vooral op het terrein van de vroege stoornissen, waar hij zich ferm positioneerde tegenover Kohut. Daar waar hij mee-

ging met Kohut in de beklemtoning van een empathische grondhouding, bekritiseerde hij Kohut in zijn relatieve verwaarlozing van de rol van driftmatige processen. Groen-Prakken verhaalde een anekdote over een voordracht van Treurniet zo'n twintig jaar geleden. Toen ze na afloop zei dat het een goed verhaal was, zei een oudere collega: 'Ja, maar het moet nog wel wat verder rijpen.' Of deze opmerking Treurniet ooit ter ore is gekomen blijft onvermeld, feit is wel dat hij er zich braaf aan gehouden lijkt te hebben! Immers, zijn bibliografie begint pas in 1980 (hij was toen vierenvijftig jaar) op gang te komen met de eerste publicaties. Gezien dit voorbeeld moeten we het jonge analytici niet euvel duiden wanneer de schriftelijke productiviteit in het begin nog wat stukt. Met de regelmaat van de klok zijn daarna van de hand van Treurniet invloedrijke artikelen en hoofdstukken verschenen die voor een deel ook in het Engels en Duits zijn vertaald. Bekende titels zijn *Over recente ontwikkelingen van het psychoanalytisch denken* (1984), *Wat is psychoanalyse nu?* (1993) en *Over een ethiek van psychoanalytische techniek* (1995).

Het is een goede greep geweest om in het ter gelegenheid van deze dag uitgegeven boekje de Engelse vertaling van deze laatste voordracht als eerste bijdrage op te nemen. De voordrachten die volgden zijn in feite als voetnoten en commentaar te beschouwen bij *On an ethic of psychoanalytic technique*, en het is daarom handig eerst op deze tekst van Treurniet in te gaan. Hij beschrijft hierin hoe we in het post-klassieke tijdperk van de psychoanalyse de klassieke trias van Freud met betrekking tot de behandelings-techniek – de abstinentie, de anonimiteit, en de neutraliteit – moeten verlaten. Wat is eigenlijk het post-klassieke tijdperk? De term is afkomstig van De Jonghe en collega's (1991) en beoogt de scheiding te markeren tussen de driftmatige en egopsychologische modellen in de psychoanalyse, en de objectrelationele en

zelfpsychologische benaderingen. In het klassieke tijdperk overheerst het accent op het intrapsychische, doorgaans oedipale conflict, terwijl in het postklassieke tijdperk, ruwweg vanaf de jaren vijftig, zowel in de klinische praktijk als in de theorievorming preverbale en preoedipale conflicten centraal staan. Of beter gezegd, geen conflicten maar ontwikkelingsblokkades, -ontsporingen en -defecten. Dit betekende dat de klassieke visie op de drie lagen in de therapeutische relatie, namelijk de reële relatie, de werkrelatie, en de overdrachtsrelatie, werd uitgebreid met een vierde laag, de primaire relatie. Hierin worden allerlei aspecten van de zeer vroege relatie tussen moeder en kind herbeleefd, waarbij er nog geen sprake is van een band tussen twee gescheiden individuen. De primaire relatie is een objectrelatie met narcistische kenmerken, namelijk tussen een 'nog-niet-subject' en een deelobject of een zelfobject. Dit ter onderscheid van de reële en werkrelatie die zich afspeelt tussen twee aparte individuen.

In zijn 'ethiek' laat Treurniet zien dat er in de analytische situatie sprake is van een interactieve matrix waaraan beide partijen, analysant en analyticus actief bijdragen en waarbij beiden affectief betrokken zijn. Abstinentie, anonimiteit en neutraliteit zijn in absolute zin onmogelijk, en zelfs onwenselijk. Tegenoverdrachtsreacties geven vorm aan het analytische proces, en tegenoverdrachtsgevoelens zijn een rijke bron van informatie over 'wat er eigenlijk speelt'. Voor de analysant, vooral diegene met vroege stoornissen, kan dit het profijt van de analyse sterk doen toenemen. Treurniet haalt een patiënt aan die het zo verwoordde: 'Hierdoor (i.e. door het naar buiten laten komen van de eigen subjectiviteit van de analyticus) kreeg ik het gevoel dat ik bestond.' Een waardevol artikel, dat eindigt met een serie van 'zeven geboden' over hoe een analyticus hoort te zijn. De enige reserve die ik heb bij het stuk betreft de titel. Voorzover Treurniet ingaat op vernieuwingen in de techniek heeft hij het over de richtlijnen voor goed vakmanschap, en dat is nog niet synoniem met ethiek. De ethiek ligt eerder in het verlengde van goed vakmanschap en komt pas om de hoek kijken wanneer we ons realiseren dat de normen en waarden van

de analyticus de perceptie en interpretatie van het klinisch materiaal beïnvloeden en kunnen conflicteren met normen en waarden van de analysant. Denk bijvoorbeeld aan verschillen tussen analyticus en analysant in politieke stellingname, in de waardering van individuele autonomie dan wel van gezamenlijkheid, enzovoort. Twee van de zeven geboden van Treurniet lijken daarbij cruciaal en hebben daarbij zeker een ethische lading, namelijk een open en eerlijke houding waarin voortdurend en systematisch zelfbedrog wordt onderzocht, en de niet-intrusieve, onvoorwaardelijk bevestigende houding ten opzichte van de analysant. Anton Kris, zijn 'comrade in arms', sluit in zijn voordracht aan bij de stellingname van Treurniet ten opzichte van Kohut. Hij beschrijft het klassieke tijdperk van de psychoanalyse als gekenmerkt door 'an antiseptic technique' en door de doctrine van de 'immaculate perception' waarin onfeilbare ex-cathedra-uitspraken van de analyticus als ware interpretaties gelden. Zoals ook met andere thema's het geval is, maakt Kris duidelijk dat Freud zelf minder rooms was dan de paus en wel degelijk zijn eigen persoonlijkheid 'gebruikte' om succesvol te analyseren. Hij licht dit toe aan de hand van notities van Freuds analyse van Joan Rivière en veronderstelt dat Freud elke mogelijke verwijzing naar de invloed van zijn eigen persoonlijkheid uit zijn geschriften heeft weggelaten om te voorkomen dat de therapeutische effecten van de analyse aan suggestie zouden worden toegeschreven en niet aan de nieuw ontwikkelde wetenschappelijke methode van analyseren. In zijn coreferaat introduceert Douwe Jongbloed enkele fragmenten uit de analyse van een bijna vierjarig jongetje. Diens behandeling werd gestart in verband met hardnekkige voedingsproblemen en het feit dat hij alleen met zijn moeder verbaal contact maakte, en dan nog slechts op baby-achtige wijze. Zijn vader werd al een jaar genegeerd. Jongbloed articuleert daarbij twee dingen. Ten eerste dat in kindanalyses de analyticus altijd al als reëel object, als persoon met gevoelens en conflicten, een belangrijke rol speelde, lang voordat analyticus voor volwassenen zich dit realiseerden. Kinderanalytici reflecteren en interpreteren niet alleen, ze spelen ook mee, winnen of

verliezen, bouwen en kliederen. Dit resulteert in affectieve vibraties waarbij zelfonthulling op zijn minst onvermijdelijk is. Ten tweede dat de primaire relatie niet alleen afgeleid is van de vroege moeder-kindrelatie. Parallel daaraan is er een 'vaderruimte' met gevoelens, fantasieën en verwachtingen. Het werk in deze kinderaanalyse bestond vooral uit het creëren en uitbouwen van deze vaderruimte. Een cruciaal voorval was daarbij dat de jongen de analyticus pijnlijk in het been beet. De analyticus had toen het gevoel als een echt persoon behandeld te zijn; de jongen merkte in staat te zijn echte emoties in de analyticus op te kunnen roepen. Peter Wegner vervolgt dit spoor in een voordracht over een ideale analysant. De analyse loopt goed en prettig, zelden worden sessies gemist, er is interessant materiaal, en de analysant identificeert zich in sterke mate met de observerende en interpreterende houding van de analyticus. Het primaire trauma komt echter pas zeer laat in de analyse ter sprake. In dit geval ging het om een jonge vrouw die op negenjarige leeftijd plotseling haar vader verloor. Daarbovenop was grootmoeder van moederszijde in diezelfde tijd overleden, met als gevolg dat haar moeder vaak afwezig was om voor haar vader te zorgen. Analysant reageerde daarop door veel nadruk te leggen op intellectueel presteren en erg ongelukkig te zijn in relaties met mannen. De analyse ontvouwde zich met een overwegend positieve en geërotiseerde vaderoverdracht, totdat analysant voor het afsluitend examen van haar studie kwam te staan. Dit leidde niet alleen tot een toename van gevoelens van angst en depressie in de analysant, maar ook tot hulpeloosheid en verwarring bij de analyticus. De ineenstorting die volgde maakte het eerst mogelijk verder te werken aan de negatieve overdracht, en aan de woede en angst voor verlating, niet zozeer door vader maar door moeder. Dit wordt ook verder uitgewerkt door Margreet Visser-Donker in haar coreferaat. De laatste voordracht werd gehouden door Charles Hanly. Hij stelde zich de vraag waar steun ophield en interpretatie begon en lichtte dit toe aan de hand van een vignet. Een mannelijke analysant explodeert bijna letterlijk van woede en dreigt anderen met zijn geweer te

zullen doden. Wanneer bij een interpretatie de affectieve binnenwereld van de analysant doorklinkt, hoe kan dan toch gezorgd worden voor een maximale klinische objectiviteit? En verder, wanneer de gevoelens van de analyticus niet alleen doorklinken maar ook zichtbaar worden in de analytische situatie ('acting-in'), welke gevoelens zijn dan passend en welke niet? Hanly is zich duidelijk bewust van de onmogelijkheid om tot absolute objectiviteit in interpretatie en onverdachte gepastheid in gevoelsreactie te komen, maar lijkt hiernaar wel te willen blijven streven. Dit in tegenstelling tot Tonie Ladani die zich in zijn coreferaat uitsprekt voor het overboord gooien van het hele idee van 'enactment' als overbodige ballast. De onbewuste ideologie van de analyticus – zijn waarden, normen en fantasieën – constitueert de analytische context evenzeer als de associaties van de analysant, en kan aanleiding geven tot goede of slechte interpretaties. Een interpretatie is goed en correct wanneer rekening gehouden wordt met wat de analysant op dat moment kan verdragen aan inzicht, gezien zijn psychisch evenwicht en afweerstructuur. Een goede interpretatie is dan automatisch steunend. Hanly's reactie op de woedeuitbarsting van zijn analysant is hiervan een voorbeeld: hij gaat niet naar de politie, hij gaat niet onderhandelen of bezweren, maar spreekt het fragiele en geknakte zelfgevoel van zijn patiënt toe en wijst op diens innerlijke kracht. Een mooiere hommage had Treurniet zich wellicht niet kunnen wensen. De op deze dag door collega's en vrienden vertolkte inzichten zijn niet volkomen nieuw of origineel, maar bouwen voort op gedachten die door Treurniet en anderen in stevige artikelen zijn gecanoniseerd. Samen met de lezingen en coreferaten, die ook beschikbaar zijn in het bijbehorende boekje *Psychoanalysis in a Post-Classical Context*¹, geeft dit stof voor verder nadenken. Wanneer we daaraan toevoegen dat de dag plaatsvond in een sfeervolle ambiance en de lunch voortreffelijk was, wordt duidelijk dat we mogen spreken over een geslaagd 'totaalgebeuren'.

Noot

1. *Psychoanalysis in a Post-Classical Context* is onder redactie van Han Groen-Prakken uitge-

geven bij Van Gorcum in Assen (1996, 73 pagina's, ISBN 90 232 3149).

Literatuur

Jonghe, F. de, P. Rijnierse & R. Janssen (1991), Aspects of the analytic relationship. *International Journal of Psycho-Analysis* 72, p. 693-709.

Treurniet, N. (1984), Over recente ontwikkelingen van het psychoanalytisch denken. *Tijdschrift voor Psychotherapie* 10, p. 232-275.

Treurniet, N. (1993), Wat is psychoanalyse nu? *Tijdschrift voor Psychotherapie* 19, p. 65-84.

Treurniet, N. (1995), Over een ethiek van psychoanalytische techniek. In: A. Ladan e.a. (red.), *Over Normen en Waarden. Psychoanalytische visies*. Boom, Amsterdam/Meppel. p. 58-85.

Pro. dr. J.K. Buitelaar is kinderpsychiater/psychoanalyticus en als bijzonder hoogleraar verbonden aan de Universiteit Utrecht.

Psychoanalyse en antropologie

Arseen De Rijck

Onder deze titel organiseerde de Stichting Psychoanalyse en Cultuur op zaterdag 5 oktober 1996 een studiedag in de nieuwe congreslokalen van het Universitair Centrum Sint Jozef in Kortenberg.

In zijn inleiding wees professor Pierloot op Freuds grote belangstelling voor dit onderwerp, waarvan verschillende van zijn publicaties getuigen. Meer in het bijzonder verwees hij naar *Totem en Taboe* (1912-1913). Hierin ziet Freud in de totemverering de oorsprong van de latere helden- en godenverering.

Professor Thoden van Velzen ging na wat de raakvlakken zijn van de psychoanalyse met de studie van maatschappij en cultuur. Beide komen door mensen tot stand en derhalve mist de antropologie een visie op de menselijke geest en op de wisselwerking tussen het individu en de groep. De psychoanalyse houdt zich bezig met het eerste probleem en levert ook een bijdrage tot het tweede.

Om succesvol te kunnen werken moeten zowel de antropoloog als de psychoanalyticus kunnen doorstoten tot vroegere, verborgen lagen. Maar hier beschikt de antropoloog, in vergelijking met de analyticus, over heel wat minder troeven. Zijn mogelijkheden tot contact en vragenstellen zijn immers veel beperkter. De motivatie van de analysant is doorgaans sterker en bovendien is de psychoanalyticus beter geschoold in het onderkennen van overdrachts- en tegenoverdrachtsverschijnselen. Is de positie van de antropoloog totaal hopeeloos? Welnee! Hij kan zich bijvoorbeeld concentreren op perioden van sociale en politieke omwenteling. Dan verschuiven immers de posities en komen gevoelens aan de oppervlakte. Freud van zijn kant stelt dat sommige uitingen en eigenschappen van het Boven-Ik beter herkenbaar zijn in het gedrag van de enkeling binnen zijn cultuurgemeenschap dan in dat van het individu (1930).

Thoden van Velzen illustreerde een en ander met zijn bevindingen uit een antropologisch onderzoek bij de Djoeka bosnegers van het Surinaamse binnenland. Rond de eeuwwisseling konden bepaalde ondernemers bij deze Djoeka bosnegers zich verrijken door vrachtafritten naar het binnenland. Dit viel samen met een periode van grootscheepse heksenjachten. Wat stelt de heks in de Djoekamaatschappij nu voor? Zij is de afbeelding van een naijverig iemand die afgunstig is op de voorspoed en de bezittingen van anderen. De psychoanalyse kan hier bijdragen tot de verklaring van deze fenomenen. Toen de Djoekamannen naar andere rivierbekkens trokken, waren zij niet langer afhankelijk van de oude familie-groep. De ambivalentie van hun gevoelens jegens hun naaste verwanten kon nu duidelijker aan de oppervlakte komen. Dit gebeurde door projectie van de vijandigheid van de vrachtafriters op de heksenfiguur. De slachtoffers van de heksenjachten waren meestal ouderen die niet konden deelnemen aan de winstgevende vrachtafrit. Dit proces van projectie verandert een categorie van dierbare verwanten waarvan geen kwaad te duchten is in een groep van aartsvijanden, namelijk heksen. In de tweede lezing wijdde professor Vandermeersch een aantal beschouwingen aan de ver-

schillende opvattingen die Freud en Jung hadden over de godsdienstgeschiedenis. Aanvankelijk gebruikte Freud het model van de dwangneurose om het verschijnsel van de religie beter te begrijpen. In zijn visie ging het dan om afgeweerde en verplaatste driftmatige uitingen tegenover de vader-godheid. In een artikel van 1909 gaat Jung echter een andere toer op en plaatst hij het identificatieprobleem met de vader centraal. Het komt erop aan de ambivalentie tussen de goede en de kwade vader te overwinnen om zich uiteindelijk te vereenzelvigen met de liefdevolle vader. De initiële relatie van het Joodse volk tot zijn god is daar nog niet aan toe, want zij is nog doordrenkt met angst voor de strenge vader. Het is slechts na allerlei tussenstadia, via de aartsvaders, de profeten en de figuur van Jezus Christus dat men tot een geslaagde identificatie komt met de god van liefde. Dit laatste noemt men dan een echte sublimatie.

De kloof tussen Jung en Freud wordt nog vergroot als Jung zijn analyse van religieuze fenomenen verbindt met een nieuwe opvatting van de libido. Voor hem is deze een algemeen energetische drijvende kracht die niet meer van strikt seksuele aard is. Zo komt hij ertoe een heel andere uitleg aan het Oedipuscomplex te geven: de incestueuze wensen zijn het gevolg van een regressieproces en zijn verbonden met preoedipale verlangens naar de moeder die pas in een later stadium geseksualiseerd worden. In dit verband vraagt Jung zich af of patiënten die eindeloos in een overdrachtsverhouding blijven steken, vanwege een regressieve hunkering naar de preoedipale moeder of de ideale vader, niet aan hetzelfde fenomeen lijden. Zowel Jung als Freud was zich van dit gevaar bewust en probeerde, ieder op zijn manier, een uitweg te vinden; Jung door zich te concentreren op de actuele conflicten van zijn patiënten, Freud door de neurotische klachten ergens in de loop van de tijd te laten beginnen door een historische reconstructie na te streven. Het is in de context van deze discussie tussen beide grote figuren dat Freud *Totem en Taboe* (1912-1913) schrijft, waarin niet de universaliteit maar de historiciteit van het Oedipuscomplex centraal staat. Hierin zet hij ook uiteen hoe het incestverbod in prehistorische tijden tot stand

kwam en hoe voor hem de ontogenese de fylogenese herhaalt.

Ik meen het standpunt van de modale toehoorder te vertolken als ik zeg dat het vanwege de zijsprongetjes moeilijk was om in deze lezing de rode draad te blijven volgen.

Coreferent professor Bernet reflecteerde indringend op de bijdrage van professor Vandermeersch. Allereerst stelde hij wat hij Freuds 'energetisch realisme' noemde tegenover Jungs 'symbolisch psychologisme'. Bij Freud dienen de goden om, via projectie, onze verdrongen wensen te bevredigen; bij Jung echter worden de lotgevallen van de drift vervangen door verhalen waarmee men zich identificeert en zijn goden er om onszelf en onze tegenstrijdige wensen beter te verstaan. Het spreken van de patiënt krijgt daardoor van meet af aan een mythisch karakter.

Verder schrijft Bernet aan Jung een onduidelijke houding tegenover de seksualiteit toe. Voor Jung is de relatie tussen moeder en zuigeling niet-seksueel. Maar als er geen pregenitale seksualiteit bestaat, is de oorsprong van de genitale seksualiteit des te moeilijker te begrijpen en is het niet voldoende van een 'Wandlung der Libido' te spreken. Is het Oedipuscomplex dat aan de oorsprong staat van een symbolisch gestructureerde genitale seksualiteit een verhaal waarmee men zich identificeert of een werkelijke gebeurtenis? Jung kiest voor het eerste en Freud voor het tweede. Voor Freud gaat het bij de oorsprong van de genitale seksualiteit om een ingrijpende transformatie van een reeds eerder bestaande seksualiteit; bij Jung veeleer om een 'creatio ex nihilo'.

Wat het gevaar van een eindeloze analyse betreft, beroept Bernet zich op Lacan om te stellen dat niet het historische karakter van het Oedipuscomplex maar zijn structureel noodzakelijke karakter van wezenlijk belang is voor de symbolisch gestructureerde begeerte. Omtrent de functie van het 'memoreren' en de noodzakelijkheid ervan om de eindeloosheid van de analyse tegen te gaan, zegt Bernet dat men zich moet bezinnen op wat de herinnering in een psychoanalytische behandeling betekent. Een analytische herinnering is nooit een voorstelling van het verleden 'zoals het was'. Dat verleden blijft ongrijpbaar en over éénzelfde verle-

den vallen verschillende verhalen te vertellen. De herinnering moet ons wel toelaten de imaginaire identificaties te doorbreken eerder dan regressie en fixatie aan te moedigen. Ten slotte volgden nog enkele gedachten over cruciale begrippen als religieuze symbolisering en sublimatie. Voor Jung betekent sublimatie in dit verband het overwinnen van de ambivalentie tegenover de vader en het bereiken van een geslaagde identificatie met een verheven vaderfiguur. Bij Freud is sublimatie de transformatie van de seksuele drift tot een andere drift of een narcistische deseksualisering ervan. De identificatie met een verheven vaderfiguur is voor Freud echter allesbehalve een sublimatie, aangezien deze het Ik aan een ideaal object van de drift opoffert in plaats van het Ik narcistisch te bevestigen en het daardoor nieuwe creatieve mogelijkheden te schenken. Symbolisering heeft te maken met internalisering van het geïdealiseerde vaderlijk gezag en de sublimatie met een narcistische idealisering van het Ik dat op deze manier iets van zijn kinderlijke almacht herwint.

In het begrip 'Das Unheimliche' vond professor Roggen een mogelijke gemeenschappelijke grond voor bepaalde sociaal-culturele verschijnselen aan de ene kant en de individuele psyche aan de andere kant. Hij illustreerde dit aan de hand van een vergelijking tussen enerzijds Meursault, de hoofdpersoon uit de roman *De vreemdeling* van Camus, en anderzijds wat zich een paar decennia geleden in de Argentijnse samenleving afspeelde tijdens de zogenaamde 'vuile oorlog' tussen de militairen en de rebellerende krachten. Bij politieke en sociale conflicten wordt van de burgers verwacht dat ze partij kiezen en is de vriend-vijandindeling onvermijdelijk. De beslissingslozen bedreigen echter de hiërarchie tussen goed en kwaad. Vele Argentijnen wilden geen partij kiezen, evenmin als Meursault een keuze wou maken tussen doden en niet doden.

Nu leggen we onze twijfels omtrent onze beslissingen en de ethiek dikwijls bij de beslissingslozen. Aldus projecteren we de verborgen kanten van ons Zelf op hen en we kunnen geredelijk zeggen dat ook bij diegenen die partij kozen dat 'Unheimliche' bestaat. Zo komen de beslissingslozen ons tezelfdertijd als vreemd

maar ook als vertrouwd voor en dit zijn nu juist de twee betekenissen die in het woord 'unheimlich' besloten liggen.

Coreferent Vermote verving op de valreep de heer Roossens. Hij ging na hoe in het analytische proces allerlei 'unheimliche' belevingen opgeroepen worden die dan op de psychoanalyticus geprojecteerd worden. Deze zal in zijn tegenoverdracht op zijn beurt deze 'unheimliche' gevoelens ervaren en hij kan als een beslissingsloze beschouwd worden. Vermote ging verder de bronnen na waaruit 'unheimliche' belevingen kunnen ontspringen, zoals de angst voor de ogen van de ander (samenhangend met castratieangst), de angst voor de dubbelgangersfiguren en de gevoelens tegenover doden. Bij het 'unheimliche' wordt het bekende onbekend. Het wezen der dingen is verhuuld en we hebben patronen nodig om de werkelijkheid te duiden. Als die patronen verschuiven en niet meer passen, kunnen de dingen 'unheimlich' voorkomen. Als analyticus komt het erop aan de patronen te zien maar evenzeer ze te kunnen loslaten om iets anders en iets nieuws, tot dan toe verborgen, op het spoor te komen. Als voorbeelden daarvan citeert Vermote Bion en Tustin. Tot slot toonde hij een fragment van een film van Becket met de acteur Buster Keaton, waarin deze een oude man speelt die ten prooi valt aan allerlei 'unheimliche' belevingen.

De laatste twee sprekers vertelden over de antropologische onderzoeken die ze de laatste jaren in Zaïre verrichtten. Daar ze beiden psychoanalyticus zijn, kregen we hier een duidelijk voorbeeld van het samengaan van beide disciplines. Voorwerp van hun studie waren de zogenaamde 'genezingskerken'. Dit zijn sociaal-culturele creaties die de laatste jaren ontstonden in een poging om de chaos die na de onafhankelijkheid en de instorting van de Zaïrese éénpartijstaat volgde, te helpen verlichten.

Professor Devisch stak zijn bewondering voor het werk van deze genezingskerken niet onder stoelen of banken. Zij belichamen een kritische en morele reflectie op de afhankelijkheid van hun samenleving van de westerse evolutionistische en moraliserende modellen en dragen bij tot deconstructie ervan. Van daaruit begrijpen

we de spelen en rituelen die ze opzetten en die bedoeld zijn om 'genezing' te brengen van geestesstoornissen, huwelijksmoeilijkheden, socio-economische tegenslagen en dergelijke. In deze genezingsrituelen komen we voorstellingen tegen van de Heilige Geest en Satan. De eerste representeert de geest van de voorvaders waarmee weer aansluiting gezocht wordt, terwijl de tweede het Westen vertegenwoordigt. Zij kunnen spreekbuizen vinden in 'profeten' en mediumfiguren, evenals in bepaalde vrouwen die voor goede en slechte moeder kunnen doorgaan. Eventueel wordt met de Geest ook contact gezocht via extatische droomvisioenen. Deze kerken vormen een duidelijke tegenstroom tegen de vlucht naar de steden, met hun ongebonden levenswijze en het laten varen van de traditionele waarden. Vandaar dat ze in een stad als Kinshasa weer naar een zekere verdorpelijkheid streven.

Coreferent Le Roy spitste zijn onderzoek toe op de wijze waarop deze 'genezingskerken' proberen te voldoen aan de basale gezondheidseisen. In plaats van de bio-medische en therapeutische methoden van het Westen gebruiken ze hiertoe de traditionele genezingspraktijken. Moeten wij deze informele genezingswijzen negeren of integendeel proberen ze te integreren?

In een crisistijd verschuiven de waarden en treedt er een verlies aan externe 'containers' op. De 'revelaties' geven aan de hulpzoekende een globale uitleg en betekenis en aldus zorgen deze basisgemeenschappen voor 'containing' en 'holding', wat een regressie in de groep mogelijk maakt. In die uitleg worden medische, traditionele en religieuze elementen verenigd, waardoor aan de patiënt een identiteit aangereikt wordt die hem houvast biedt. Zijn ziekte komt de patiënt voor als een verstoring van de traditionele waarden, waarbij de 'profeten' de verzwakte vaderlijke positie rechtzetten en aan het ouderlijk gezag een nieuwe dimensie wordt gegeven. Het hanteren van de agressieve impulsen gebeurt evenwel nog niet via een persoonlijk sturen ervan door het Superego maar door een collectieve regeling vanuit de gemeenschap. De agressieve impulsen worden in 'het kwade' gelegd en gelokaliseerd in de westerse vijand.

Een levendige discussie besloot deze studiedag. Daarin ging veel aandacht naar de onbeëindigbaarheid van de analyse, het antropologisch onderzoek naar de charismatische kerkgemeenschappen en het verschil tussen symbolisering en sublimatie.

Mijn slotindruk was dat psychoanalyse en antropologie vruchtbaar kunnen samenwerken. Toch werden bij mij allerlei vragen opgevoerd die, denk ik, menig psychoanalyticus zullen bezighouden.

Een eerste vraag is van methodologische aard. De psychoanalyticus die met informanten in het antropologische veld werkt, verkeert in een andere emotionele configuratie dan wanneer hij zich in de behandelingssituatie bevindt. Wat is de weerslag daarvan op het soort gegevens dat men aldus verkrijgt?

Een andere vraag betreft de universaliteit van de menselijke natuur en cultuur. Mag een psychoanalyticus vanuit zijn referentiekader en op basis van zijn werk met individuele patiënten psychoanalytische stellingen over een bepaalde cultuur verkondigen?

Voorzover ik kan afgaan op wat we op deze studiedag te horen kregen en op grond van mijn vroegere lectuur, is de psychoanalytische antropologie van vandaag nog volop bezig om te proberen daar een klare kijk op te krijgen.

Literatuur

Freud, S. (1912-1913), Totem en Taboe. Nederlandse Editie: Cultuur en Religie 4. Boom, Amsterdam/Meppel.

Freud, S. (1930), Het Onbehagen in de Cultuur. Nederlandse Editie: Cultuur en Religie 3, p. 77-174. Boom, Amsterdam/Meppel.

Jung, C.G. (1909), Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen. *Jahrbuch für psychoanalytische in psychopathologische Forschungen* 1 (1909), p. 170-171.

Dr. A. De Rijck is zelfstandig gevestigd psychoanalyticus en bestuurslid van de Belgische Vereniging voor Psychoanalyse.

Studiedag 15 november 1996. Tien jaar Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie: 'Het einde van de psychoanalytische therapie'

Guy Verbruggen

Proloog

Het Kasteel van Brasschaat, ten noorden van Antwerpen, deed voortreffelijk dienst als kader, decor voor deze feestelijke namiddag. De VVPT bestond tien jaar en kondigde aan dat te willen vieren met een debat over 'het einde van de psychoanalytische therapie'. Heel wat vragen werden in de folder reeds voorgelegd...Hoe is het gesteld met de psychoanalytische therapie in Vlaanderen? Wat is de eigenheid van psychoanalytische therapie, welke zijn haar eventuele verschijningsvormen, grenzen? Hoe belangrijk, soepel en specifiek zijn het kader, de methode, het referentiekader? Waar in onderscheidt zich een psychoanalytische therapeut van een psychoanalyticus, en van andere psychotherapeuten? Wat kan gezegd worden over de opleiding, de indicatiestelling, de doelstelling, de duur? Welke kan de taak zijn van een vereniging voor psychoanalytische therapie en hoe onderscheidt die zich van bestaande groepen rond analyse? Wat doen we met verschillende tendensen en gevoeligheden, bijvoorbeeld tussen therapeuten die met kinderen en met volwassenen werken?

Al deze vragen wilde men stellen vanuit het thema *Einde, beëindiging van een psychoanalytische therapie*.

Viering met vier

Zeer veel vragen om in zeer weinig tijd te behandelen: tijdens het eerste gedeelte van de namiddag zouden Paul Verhaeghe en Monique Bal enkele stellingen rond dit thema brengen vanuit de 'hoek volwassenen', tijdens het tweede gedeelte deden Jan van de Putte en Wilfried Smis vanuit de 'kinderhoek' hetzelfde. In zijn welkomstwoord kondigde Eric Claes het einde van zijn voorzitterschap van de VVPT aan. Hij verwees nog eens naar het begin, met Gaston Cluckers als voorzitter, en kon tevreden terugblikken: de VVPT is in tien jaar tijd zeker een vereniging geworden waarin psychoanaly-

tisch psychotherapeuten zich herkennen. De opkomst van ongeveer tachtig personen voor deze viering van enkele uren getuigde hiervan.

Voor volwassenen

Monique Bal speelde een thuiswedstrijd en opende met een aantal stellingen waaruit een no-nonsenseaanpak en bescheidenheid bleken. Zij pleitte voor een grotere openheid, een uit onze ivoren toren treden indien wij als analytisch georiënteerden niet willen verdwijnen. Zij verwees naar Freuds tekst over eindige en oneindige analyse (1937) die nogal pessimistisch klinkt, maar door Bal optimistisch werd gekoppeld aan Ferenczi (1927), die stelt dat de analyse tot een natuurlijke afsluiting kan worden gebracht. Echter, zoals al het menselijke is elke analyse onvoltooid, nooit echt af. Zij stelde ook de vraag: 'Mag het een beetje minder/korter zijn?' Daartoe is zij graag wat actiever dan orthodoxe analytici, vooral om de overdracht door te prikken à la Dolto: 'Tu me prends pour une vache sacrée, mais en fait je ne suis qu'une simple vache comme toutes les autres vaches.'

Tevens wil zij in een analyse of psychoanalytische psychotherapie die krachten bevoorrecht die zich het gemakkelijkst laten omvormen, door de nadruk meer op het oedipale dan op het pregenitale stadium te leggen. In de discussie benadrukte Van Coillie dat 'lang' toch vaak nodig is; hij gelooft niet in autoanalyse en noemt het spreken tegen de ander een essentiële voorwaarde voor een analyse. Bij gebrek aan een analyticus gebruikte Freud daarvoor Eliess.

Bal spreekt vanuit haar eigen ambulante praktijk; in intramuraal settings is het preoedipale meer dan ons lief is begin- en eindpunt, denk ik, en kunnen wij niet zonder de inzichten van therapeuten als Klein, Winnicott, Bion, Meltzer, Tustin, Stern, Mahler, Bergeret, Kohut, Kernberg, enzovoort.

Haar strijdbare en optimistische stijl heeft wel iets van Dolto, wat erg aanspreekt en enthousiasme wekt, maar wat ik toch graag zou vermengen met wat scepsis en geduldig wachten, als een visser bij de waterkant.

Paul Verhaeghe is een zwaargewicht van het lacaniaanse Gezelschap voor Psychoanalyse en

Psychotherapie. Hij is één van de zeldzamen die er in slaagt het lacaniaanse gedachtegoed begrijpelijk en toch doordacht weer te geven en toe te passen.

Hij vertrok van de vraag: waarom geraakt de patiënt niet uit het einde? Omdat hij vaak geen keuzes (in verband met seksualiteit/autoriteit/seksuele verhouding) kan maken, aldus Verhaeghe, wat ook vastligt in de 'bevroren' symptomen. Het einde van een psychoanalytische psychotherapie betekent voor hem dat de patiënt bewuste keuzes kan maken. Psychoanalyse is dan het ter discussie stellen van de conventionele antwoorden op de drie keuzes bij iemand die de symptoomoplossing voorbij is. Psychoanalyse moet voldoende ver gaan, tot aan het maximale verschil en de desidentificatie, maar dit heeft volgens Verhaeghe niet veel met tijd te maken: immers het onbewuste kent geen tijd, en de duur van een analyse is niet altijd evenredig met de diepgang ervan.

De limiet van de psychoanalyse is het subjectief niet-zegbare, datgene waar ook poëzie een steeds mislukkend antwoord op is. Psychotherapie is van de orde van de secundaire elaboratie, geruststellend. Psychoanalyse is van de orde van de deconstructie en daarom onrustwekkend en ook zeldzamer.

Stoppen met psychotherapie verwijst volgens deelnemer Vereecken naar het onbewuste dat niet meer wil; de analyticus moet zich daarbij afvragen wat hij heeft gemist. Het is moeilijk maar wel wenselijk dat de analyticus niet langer als alwetend beschouwd wordt.

Verhaeghe noemt psychoanalyse de confrontatie van een subject met het vrouwelijke. De grens waar men voorbij moet komen is van de orde van de angst.

Kinderen zonder einde

Wilfried Smis, kinderpsychotherapeut te Brugge, ging uit van A. Freud en A. Aichhorn en legde ons een aantal stellingen voor over kinderpsychotherapie binnen een residentiële setting. In zijn stellingen vond ik nauwelijks controversen of discussiepunten, helemaal geen bedenken over het einde – toch het thema van de namiddag! – maar enkel algemene, wat saaië vanzelfsprekendheden. Ook zijn casuïstiek vond ik weinig verrassend.

De Nederlandse kinderanalyticus in opleiding (met Vlaamse roots) Jan van de Putte ten slotte, stond vooral stil bij de verschillen tussen psychoanalyse en psychotherapie. In beide wordt geprobeerd het kind te laten vertellen wat in hem opkomt, maar in psychotherapie is de tijd te kort, men kan er niet op doorgaan, er is geen continuïteit zoals in een analyse. Hij benadrukte ook nog eens hoe plezierig associëren kan zijn. De rol en betekenis van de (actuele) ouders worden volgens hem vaak onderschat. Systeemtherapeuten zijn zeer goed uitgerust om de ouders erbij betrokken te houden, analytici kunnen dat niet zo goed.

Verhaeghe merkte nog op dat bij volwassen patiënten, wanneer de ouders nog leven, de oerscène vaak herhaald wordt. Het einde heeft volgens Van de Putte te maken met het inzicht in de ontwikkeling die heeft plaatsgevonden.

Post partum

Mijns inziens werd er ten kastele Brasschaat een groot verschil verdoezeld, niet een verschil in kader of methode – daar werd wél over gepraat – maar een basaal verschil in gedachtegoed en opleiding. Veel psychotherapeuten van de sectie volwassenen hebben de ervaring van een eigen analyse en van analyses onder supervisie en zij volgen vele jaren seminarie over analytische teksten; zeer weinig kindertherapeuten – er zijn uitzonderingen – zitten op dat niveau van denken en ervaren. Die twee groepen samenbrengen in een kasteel vind ik heel nobel, maar ook verwarrend, deconstruerend. Kondigt dit feest niet inderdaad een einde, een splitsing aan: twee secties, die het beste alternerend een studiedag kunnen organiseren en om de tien jaar feest vieren, maar die eigenlijk toch twee zeer verschillende groepen (aan het worden) zijn?

Men begrijpe mij niet verkeerd: ik heb het niet over het verschil klassieke kuur versus psychotherapie waarbij men tegenover elkaar zit of staat. Psychoanalyse gaat in wezen niet om een setting denk ik; het eidos zou ik omschrijven als geloven en beleven dat fantasma's alom hun invloed op de realiteit doen gelden. Dit eidos bepaalt de houding van analysant (zichzelf willen ontdekken) en van de analyticus (abstinentie). Setting (divan, vis-à-vis, groep),

Verslagen

frequentie en duur zijn dan eerder tweede-orde-factoren te noemen, ondergeschikt aan deze basishouding. Welnu, van dit gedachtegoed en deze ervaring vond ik bij de kindertherapeuten op deze namiddag niet veel terug. Ik ken geen van beide sprekers echt, maar ik vond in hun woorden te weinig diepgang, achtergrond, zelfonderzoek. Of bekijk ik dat nu allemaal wat te simpel, vooringenomen en hautain vanuit de volwassenenpsychotherapie? Tegelijkertijd denk ik juist dat kindanalytici

nog veel beter en uitvoeriger gevormd zouden moeten zijn dan analytici die volwassenen behandelen... Bij de groep volwassenen merk ik naast een grote diversiteit in referentiekaders (jungiaan/lacaniaan/school/vereniging/short term), veel meer gemeenschappelijkheid.

G. Verbruggen, VVPT en Belgische School voor Psychoanalyse, is werkzaam bij het APZ Sancta Maria te Geertruiden en in privé-praktijk.